

"זכות אבות"**חלק א: הבסיס****זהר:**

בשלה סט : התיצבו וראו, אין לכם לעשות מלחמה, כי הקב"ה יעשה מלחמה בשבילכם... תא חזי, בלילה ההוא אסף הקב"ה את הפמליא שלו ודן דינם של ישראל, ואם לא הקדימו האבות להתפלל על ישראל לא היו ניצולים מן הדין, רבי יהודה אמר, זכותו של יעקב הגין עליהם על ישראל, זה שאמר לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, הוא ישראל סבא.

שמיני מב, וראה שם עוד : כתיב זכר רחמיך וגו', זה יעקב, וחסדיך זה אברהם, כי מעולם המה שמעולם לקחם הקב"ה והעלה אותם למעלה, ועשה מהם מרכבה קדושה להגן על העולם, ומשום שהם מן העולם, הוא זוכר אותם להגן ולרחם על העולם, כעין זה לוקח הקב"ה צדיקים מן העולם, ומעלה אותם למעלה להגן על העולם. ואם תאמר יצחק למה לא נזכר כאן, אלא שנשאר להפרע מאלו שמצירים לבניו, זה שנאמר עוררה גבורתך, וכתוב ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה וכו', וזה הוא יצחק שאינו נזכר כאן (כי יצחק הוא מדת הגבורה שזכותו שמורה ליום נקם). רבי חייא אמר זכר רחמיך ה' וחסדיך אלו הם יעקב ואברהם, שצריכים אותם להגן עלינו, אבל יצחק עומד רק לעשות מלחמות, (שהוא בהיפך הרחמים והחסדים), ומשום זה לא צריכים אותו אצלם (כדי שלא יעורר הדין)...

ספרי:

שופטים קפד : ונתן לך את כל הארץ אשר נשבע לאבותיך, הכל בזכות האבות.

תלמוד בבלי:

שבת נה א : ...ושמואל אמר תמה זכות אבות, ורבי יוחנן אמר תחון זכות אבות... מאימתי תמה זכות אבות, אמר רב מימות הושע בן בארי, שנאמר אגלה את נבלתה לעיני מאהביה ואיש לא יצילנה מידי, ושמואל אמר מימי חזאל, שנאמר וחזאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחז, וכתוב ויחן ה' אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה. רבי יהושע בן לוי אמר מימי אליהו, שנאמר ויהי בעלות המנחה, ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלקי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלקים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה וגו'. ורבי יוחנן אמר מימי חזקיהו, שנאמר ולמרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת וגו'.

בבא בתרא צא א : ...מאי קא משמע לן, שאפילו מי שיש לו זכות אבות אינה עומדת לו בשעה שיוצא מארץ ישראל לחוצה לארץ.

חלק ב: מדרשים / פרשנים**מדרש רבה:**

בראשית נה יב : ויבקע עצי עולה, רבי חייא בר יוסי בשם רבי מיאשה ותני לה בשם רבי בניה בשכר ב' בקיעות שבקע אברהם אבינו עצי עולה, זכה להבקע הים לפני בני ישראל, שנאמר ויבקע עצי עולה, ונאמר להלן (שמות י"ד) ויבקעו המים...

שם נו טו : ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, ר"י אמר, אמר לפניו, רבון העולם בשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך היה לי מה להשיב לך... וחס ושלוש לא עשיתי כן אלא כבשתי רחמי לעשות רצונך, יהי רצון מלפניך ה' אלקינו, בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים תהא נזכר להם אותה העקדה ותתמלא עליהם רחמים.

שם עו, וראה שם עוד : ושבתי בשלום אל בית אבי, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בניו, אמר הקב"ה אתה אמרת והיה ה' לי לאלקים, חייך כל טובות וברכות ונחמות שאני נותן לבניך איני נותן אלא בלשון הזה, שנאמר (זכריה י"ד) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים...

שם פז י : ויצא החוצה, קפץ בזכות אבות, הדא מה דכתיב (בראשית ט"ו) ויוצא אותו החוצה. שמעון איש קטרון אומר בזכות עצמותיו של יוסף נקרע הים לישראל, הדא הוא דכתיב (תהילים קי"ד) הים ראה וינס, בזכות ויעזוב בגדו בידה וינס...

שמות כג ו : ...ובאיזה זכות אומרים ישראל שירה, בזכות אברהם שהאמין בהקב"ה, שנאמר והאמין בה', היא האמונה שישראל נוחלין בה, ועליו הכתוב אומר (חבקוק ב') וצדיק באמונתו יחיה, הוי תשורי מראש אמנה, מראש שניר, בזכות יצחק, וחרמון בזכות יעקב... אלא אמר רבי שמעון בר אבא בשביל האמנה שהאמין אברהם להקב"ה, שנאמר והאמין בה', ממנה זכו ישראל לומר שירה על הים, שנאמר אז ישיר משה, הוי תשורי מראש אמנה.

שם לג ג : אני ישנה ולבי ער, אמרה כנסת ישראל אני ישנתי לי מן הקץ, אלא הקב"ה ער... אני ישנה מן המצוות, אבל זכות אבותי עומדת לי ולבי ער...

שם מד א : ...והנה גפן לפני, גפן ממצרים תסיע ובסוף אתה מפרנס, מה הגפן היא חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל הם חיים וקיימים ונשענין על המתים אלו האבות, וכן אתה מוצא כמה תפלות התפלל אליהו בהר הכרמל שתרד האש, כמה דאת אומר (מלכים א' י"ח) ענני ה' ענני, ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים ואמר ה' אלקי אברהם יצחק וישראל מיד נענה, מה כתיב (שם) ותפול אש ה'. וכן משה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה עמד ולמד עליהם זכות מ' יום ומ' לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל, מה כתיב וינחם ה' על הרעה. הוי כשם שהגפן הזאת חיה ונשענת על עצים מתים, כך ישראל חיים ונשענים על האבות כשהם מתים...

שם שם ב : דבר אחר זכור לאברהם, הדא הוא דכתיב (קהלת ד') ושבח אני את המתים שכבר מתו... כיון שראה שלמה שהזכיר אותן תפלות ולא נענה, וכיון שהזכיר דוד אביו מיד ירדה, התחיל אומר ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה. ורבי שמואל בר נחמן אמר על משה אמרו, כיצד, כיון שראה משה עומד ומתפלל מ' יום ומ' לילה על ישראל שימחול להם הקב"ה על אותו מעשה שעשו, ומזכיר זכותו ולא היה האלקים מתרצה להם, כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, מה כתיב אחריו וינחם ה', הוי ושבח אני את המתים מן החיים, זה משה.

שם שם ה : דבר אחר זכור לאברהם, למה מזכיר כאן ג' אבות, אמרין רבנן אמר משה, אם שריפה הם חייבים זכור לאברהם שנתן נפשו לכבשן האש לישרף על שמך, ותצא שריפתו לשריפת בניו, ואם הריגה הם חייבים זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו על גבי המזבח לישחט על שמך, ותצא הריגתו להריגת בניו, ואם גלות הם חייבים זכור ליעקב אביהן שגלה מבית אביו לחרן, ויצאו אלו באלו, הוי זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

שיר השירים ג ה : רבי יודן אמר תרתי, רבי יודן אמר, כל הרוכלות שישראל עושין ומצליחין בעולם הזה בזכות אותו האבק של אבינו יעקב, רבי יודן אמר חורי כל פרגמטיא שישראל עושין ומצליחין בעולם הזה בזכות אותו האבק של אבינו יעקב, רבי עזריה אמר תרתי, כל מלחמות שישראל עושין ומצליחים בזכות האבק של אבינו יעקב, רבי עזריה אמר חורי, כל תורה שישראל עושין בעולם הזה בזכות יעקב אבינו.

מדרש תנחומא:

אמור יב : שור בזכות אברהם, שנאמר (בראשית י"ח) ואל הבקר רץ אברהם וגוי, כבש בזכות יצחק, שנאמר (שם כ"ב) וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו וגוי, עז בזכות יעקב, שנאמר (שם כ"ז) לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים, מהו טובים, רבי ברכיה בשם רבי חלבו אמר טובים לך, שעל ידם אתה מקבל הברכות, וטובים לבניך, שעל ידיהן מתכפר לבניך ביום הכפורים...

אותיות דרבי עקיבא:

סמ"ך : דבר אחר סמ"ך אלו ישראל שסומכין תמיד להן זכות אבותיהם, אברהם יצחק ויעקב יוסף משה ואהרן דוד ושלמה, זכותן של אברהם ויצחק במזרח סביב להן, שנאמר מי העיר ממזרח צדק (ישעיה מ"א), זכותן של יעקב ויוסף במערב סביב להן, שנאמר (יתחזקאל א') ודמות פניהם פני אדם, זה דמות יעקב החקוקה על כסא הכבוד, דמות שור (שם) זה דמות יוסף... זכותן של משה ואהרן בדרום, שהתורה והמצוה כהונה ולויה לא נתנה אלא מדרום שנאמר (חבקוק ג') א : לוח מתימן יבא וקדוש מהר פארן, זכותן של דוד ושלמה בצפון, לפי שכל נבואתן שנתנבאו על ישראל לא נתנבאו אלא כנגד מתן שכרן של צדיקים שבגן עדן שהוא נתון בצפון...

פסיקתא:

פרשה מ בחדש השביעי : דבר אחר בחדש השביעי באחד לחדש, אמר להם הקב"ה אומות העולם אין להם זכות אבות לתלות בהם כשהם נידונים, אבל אתם בזמן שאתם נכנסים לפני בדין,

אפילו אתם מתחייבים מן הדין אני מסתכל בזכות אבות ומזכה אתכם בדין. אמרו לו והרי בראש השנה אנו נידונים, אמר להם בואו וראו שבו בפסוק הזכרתי את האבות, באחד לחודש, בזכות אברהם, אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג), זכרון תרועה בזכות יצחק, למה בשופר זכר לקרני האיל. מקרא קדש בזכות יעקב, (ישעיה מ"ח) שמעו אלי יעקב ישראל מקוראי וגו'.

ילקוט שמעוני:

בראשית פרק כב, קא : וירא והנה איל אחר, מהו אחר, אחר כל המעשים ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות וסופן ליגאל בקרניו של איל, הדא הוא דכתיב ביום ההוא יתקע בשופר גדול...

שם פרק לב, קלא : כי במקלי עברתי את הירדן הזה, בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכות יעקב, בתורה כי במקלי עברתי את הירדן הזה, בנביאים ביבשה עבר ישראל את הירדן, ישראל סבא, בכתובים דכתיב הירדן תסוב וגו' מלפני אלוה יעקב.

במדבר פרק כ, תשסד : יען לא האמנתם בי, אמר לו הקב"ה היה לך ללמד מהגר, דכתיב ותרא באר מים, ומה אם יחידי שהיה לו זכות אברהם אביו העליתי לו הבאר, ישראל שיש להן זכות אבות וזכות התורה שקבלו וזכות מצוות על אחת כמה וכמה...

רבינו בחיי:

בראשית כה יט : ...וכן בזכות האבות לא נשלמה גזרת פרעה שגזר כל הבן הילוד היאורה וגו' ונהפך עליו... וכן בזכות האבות לא נשלמה כוונת המן שבקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים והקב"ה הפך את עצתו ונתהפך עליו...

שם משמואל:

שמות תרע"ד : ונראה ששלש מתנות אלו זכו ישראל מכח שלשת האבות, ארץ ישראל שהיא הרצון להמשך מטבעם אחר השי"ת זכו ישראל מכח אברהם, וכמו שנאמר לו לך מארצך וגו', אל הארץ אשר אראך... וזהו הענין נדיבות שנדב את הרצון שלו שמטבע האדם להמשך אחריו, והוא השליכהו ממנו עד שלא נשאר לו אלא רצון אחד לאביו שבשמים ובשביל זה עצמו זכה לארץ ישראל בפועל וזיכה לבניו אחריו, להיות הרצון שלהם נמשך אחר רצון השי"ת... תורה היא מדתו של יעקב, כידוע איש תם יושב אוהלים בית מדרשו של שם ועבר... ומכחו זכו ישראל לתורה, עולם הבא הוא מדתו של יצחק שהיה בעולם הזה כמו בעולם הבא, והיה עולה תמימה, ויחד השי"ת שמו עליו בחייו...

חלק ג: מאמרים / שיחות

מאמר א:

ביאור עד מתי קיימת זכות האבות הקדושים

בסיום התוכחה בפרשת בחוקתי אחר נבואת החורבן **כתיב** (ויקרא כו, מב) וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם. הרי שגם אחר החורבן יעמוד לנו הזכירה של האבות. ובפשוטו זהו מה שתיקנו אנשי כנסת הגדולה בנוסח שמונה עשרה "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם" וכי, והיינו שהזכירה של זכות אבות יעמוד לנו עד הגאולה האחרונה.

אומנם במסכת שבת (נה.) איתא דתמה זכות אבות, [ופירש"י "שאין עוד זכות לאבות, שאכלוה"]. ועיי"ש פלוגתא מתי תמה, אבל לכולי עלמא קודם החורבן תמה.

בויקרא רבה (לו, ו) מביא גם כן דתמה זכות אבות, כגמ' שבת הנ"ל. אמנם בסוף הדיבור איתא – א"ר אחא לעולם זכות אבות קיימת, לעולם מזכירין ואומרין (דברים ד') כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך וגו'. וגם בגמ' שבת (הנ"ל) איתא ורבי יוחנן אמר תחון זכות אבות.

וז"ל הזוהר הקדוש [ח"א דף קסח] – תא חזי צלותא דאבהן קיימי עלמא וכל בני עלמא עלייהו קיימי וסמכין לעלם, ולעלמי עלמין לא איתנשי זכותא דאבהן, בגין דזכותא דאבהן איהו קיומא דעילא ותתא, וקיומא דיעקב איהו קיומא שלים יתיר מכלהו, ובגין כך בשעתא דעאקו לבנוי דיעקב, קב"ה אחמי קמיה דיוקנא דיעקב וחייס על עלמא כד"א (ויקרא כו') וזכרתי את בריתי יעקוב וגו'.

וכתב הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מג) – שזה גם כן הוא ממה שהתורה תלויה עליו, ר"ל שכל טוב שהטיב השם לנו, וייטיב, הוא בזכות אברהם יצחק ויעקב אבותינו, מפני ששמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. [ועיינן תומר דבורה מדה יב, כאשר נשבעת לאבותינו].

ד יהודה ב"ר יקר כתב – ותמה למאן דאמר בשבת תמה זכות אבות, איך אנו אומרים בכל יום ב"ח ברכות "וזוכר חסדי אבות". ויש לומר דלכך אמרינן מיד "ומביא גואל לבני בניהם", פירוש על דבר זה הוא זוכר חסדי אבות, שיוציאם מן הגלות על ידי [גואל] של משיח. וזה שאמר בדברים רבה (ע"י ספרי דברים א, ח) לתת להם ולזרעם אחריהם, "לתת להם" אלו עולי מצרים, "ולזרעם" אלו עולי בבל, "אחריהם" לימות המשיח, ודבר זה מתנה לאבות.

אבל הטור (או"ח ס"י קיג) כתב – וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו, תקנו להזכיר חסדי אבות אצל הגאולה לומר שאף אם תמה זכות אבות גאולתנו לעולם קיימת, שהרי הבטיח בה בשמו הגדול, וכאשר שמו קיים לעולם ולעולמי עולמים כך גאולתנו לעולם קיימת, והכי פירושו זוכר חסדי אבות לבניהם לגאלם ואף אם תמה זכות אבות מביא גואל לבני בניהם למען שמו שהוא קיים לעולם. [וכ"כ הטור עה"ת דברים לב, כו וכן הוא ברמב"ן שם, יעו"ש].

אמנם מדברי הגר"א (בפירוש אבני אליהו) מבואר פירוש אחר. שפירש על פי הגמרא (שבת פט:) שמבואר שם שלא יועילו האבות הקדושים להביא את הגאולה, ואף תביעת לזרע יצחק כשיתבע בזכות העקידה לא יועיל, וגואלנו רק בעבור זה שנקרא שמו "גואל".

זזה לשונו ומביא גואל שהוא שם העצם כמ"ש (ישעיה מט, ז) כה אמר ה' גואל ישראל (שם מג, יד) כה אמר ה' גואלכם, למען שמו כמ"ש (שם מז, ד) גואלנו ה' צבאות שמו, (שם סג, טז) גאלנו מעולם שמך.

זזה לשון הגמרא א"ר שמואל בר נחמני מאי דכתיב (ישעיה סג, טז) "כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך". לעתיד לבא יאמר לו הקב"ה לאברהם בניך חטאו לי, אמר לפניו רבש"ע ימחו על קדושת שמך, אמר אימר ליה ליעקב וכו', אמר לו ליצחק בניך חטאו לי, אמר לפניו רבש"ע בני ולא בניך וכו', פתחו ואמרו אתה אבינו, אמר להם יצחק עד שאתם מקלסין לי קלסו להקב"ה, ומחוי להו יצחק הקב"ה בעינייהו, מיד נשאו עיניהם למרום ואומרים "אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך".

מאמר ב:

נוצר חסד לבנים

אבן עזרא – נוצר חסד האב לבנים אם היו טובים.

ספר המאורות – נוצר חסד לאלפים. מדה תשיעית. רוצה לומר שאף לדורות הרבה זה אחר זה שומר אהבת הצדיק לזרעו אחריו. ובזה גם כן בארו שצריך שאותו זרע ילכו בקצת מעשים בדרך הטובה שהלך הצדיק ההוא. שאם יתפקרו ויכפרו בעיקר אין להם חלק ונחלה בזכות אותו צדיק אם לא ישובו מדרכם הרעה. אך בתשובה ייטיב להם בשכר תשובתם בזכות אבותם, כמו שכתוב (שמות ב, כג) ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה וגו', וכתוב ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב. ועוד דרשו במסכת סוטה (לא.) כתוב לאלפים וכתוב לאלף דור, ומשני כאן לעושים מאהבה כאן לעושים מיראה.

ספורנו – שומר זכות אבות לבנים, להטיב לבנים בשביל אבותם. ובפי' יתרו (כ, ו) כתב עוד – ולפעמים תהיה סבת האריכות (אפים) שאני עושה חסד לאלפים, בסיבת איזה קדמון מאוהבי שזכה, ובזכותו אעשה חסד להאריך לבניו כמה דורות.

רבנו אברהם בן הרמב"ם – אף על פי שהוא יתעלה עושה חסד עם עבדיו בטובו וברחמיו הוא משלם שכר בחסדו לזרעם ולבאים אחריהם, כמו שביאר (דברים ז, ט) וידעת כי ה' אלהיך וגו' שומר הברית והחסד לאהביו ולשמרי מצותיו לאלף דור.

ד' יוסף בכור שור – אם אדם עושה חסד אני מזכירו לבני בניו לטוב, אפילו לכמה אלפים דורות.

רלב"ג – ר"ל שמה שהשפיע מהטובות לדבקים בו, הוא נוצר לזרעם זמן ארוך מאד.

עקידת יצחק – מדה תשיעית צריכה מאד לרוב האדם. כי כמו שיוולדו בני העשירים, בנים עצלים שפלי יד, אם לא יירשו ממון אבותיהם ימותו ברעב או יחזרו על הפתחים, כן יש ויש מי שאין לו תקומה מצד מעשיו, ויועילו למו מעשי האבות. ולזה הקב"ה במדה זאת אוצר ונוצר קצת חסדי הראשונים לפקדון לבניהם אחריהם, וכמו שכתוב (תהלים יז, יד) ישבעו בנים והניחו יתום

לעולליהם. ובזו המדה נחם על ישראל בעון העגל כאשר לא הספיק להם אריכות אפים, ואמר (שמות לב, ו) ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, אמנם כשאמר (לב, יג) זכור לאברהם ליצחק וגוי' מיד וינחם ה'.

אברבנאל – ולפי שהאדם קצר ימים ושבע רוגז, ואולי בימיו לא יוכל לאכול כל פרי מעשיו הטובים, באה מדה אחרת, נוצר חסד לאלפים כלומר שישמור הקב"ה שכרו לבניו ובני בניו עד אלף דור. ובזה הדרך עצמו אמר המשורר (תהלים קג, ד) אנוש כחציר ימיו כציץ השדה כן יציץ כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו. וחסד ה' מעולם עד עולם על יראיו וצדקתו לבני בניו. ר"ל אף על פי שאנוש כחציר ימיו עם כל זה לא תחשוב שיאבד שכרו בעולם הזה, כי הנה עם היות שהוא לא יקבלהו הנה יקבלהו בניו ובני בניו, כי חסד ה' הוא שמור מעולם ועד עולם על יראיו, וצדקתו לבני בניו בהיותם זוכרי בריתו ושומרי מצותיו לעשותם.

אמנם רבינו יהודה בר יקר (השלמות עמוד 24) כתב – אבל יש לתמוה אם עושה חסד לאלפים ר"ל שלא ישלשלו כל הטובה שגמל, אלא יחלק כל אותה טובה לאלפים לכל אחד חלקו המגיעו והוא חלק אחד מאלפים, אם כן רעה היא לו. ואם נפרש שישלם לו כל הטובה שגמל, ומלבד זה ישלם עוד טובה לאלפים דור, אם כן תצטרך כמו כן לפרש פוקד עון אבות על בניו ועל בני בניו וגוי', שמשלם לו הפורענות שגמל ומלבד זה משלם עוד פורענות לדי' דורות, זה אינו נראה. אף על גב דאירי כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן, אין לומר דחטא אחד הוי כאלפים חטאות וכו'. ונראה לפרש בבירור דהכי פירושו, פוקד עון אבות על בניו שאם היום ומחר תבא שום צרה על בניו ועל בני ביתו או על שלשים או על רבעים, והוי מחצה על מחצה שראוי לדון לזכות על ידי מדת רב חסד, או אינו ראוי אבל על ידי צעקות ובכי גדול ראוי להנצל על ידי מדת "אהיה", אפשר שזוכר לו חובות אבותיו שהם למעלה ממנו ד' דורות ולא ינצל. וכן עושה חסד לאלפים, אם יש מבני בניו תוך אלפים שהוא חולה, או יש עליו צרה, שאין לו זכות כל כך שינצל וירפא על ידי זכותו, אפשר שיועיל לו זכות קרובו להצילו.

אור החיים (שמות כ, ו) – פירוש שגם עושה חסד אין הקב"ה משלם לו כל חסדו תיכף ומיד, אלא בוחר לו אופן פרעון הנאות לו לדורות, והולך ופורע בכל דור אשר יצטרך אליו, ויש בו דבר המעמיד הגנה והצלה עד אלפים, והוא מאמרם ז"ל (שמו"ר פמ"ד) שאם היה הקב"ה פורע לאבות שכרם בעולם הזה במה היו מתפרנסים בניהם בכל דור ודור ובגליות

מאמר ג:

ענין זכות אבות

וצריכים להקדים יסוד גדול שמגלה לנו רבינו חיים מוואלאזין זצ"ל (בספרו רוח חיים על פרקי אבות פ"ה מ"ג). "עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו וכו'" ולעיל מיניה (מ"ב) כתיב מנח ועד אברהם סתם ולא אמר אבינו. ופיי' "רצה בזה עפמשי"כ 'מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו'. כי כמה מדות שהצדיק טרח ויגע להשיגם, לבניו אחריו המה כטבע מוטבע ובמקצת יגיעה יגיעו לזה. כמו שנראה בחוש שכמה מעמי ארץ מהיהודים מוסרים את עצמם עק"ה והוא מוטבע בנו מאבינו אברהם. " והיינו, שהכוחות המיוחדות שהשיגו האבות ברוב יגיעתם, מוטבעים בנו מחמת שאנו בניהם. וכך פירש הרב דסלר זצ"ל (ממ"א ח"א עמי 10) הענין של זכות אבות, שהקב"ה מביט עלינו

ברחמים כיון שידוע שיש בנו בעצם המדות טובות של אבותינו. וא"כ עיקר זכות העקידה לנו הוא במה שנתעלו אברהם ויצחק בנסיונם, וממילא מושרש גם בנו הכח להשיג זה. וזהו גם מה שמביאה הגמ' (גיטין) במעשה של חנה וז' בניה, שאמרה להם לכו אצל אברהם אביכם דייקא, שנתכוונה לומר בזה שהכח שיש לכם למסור את עצמכם עק"ה בא לכם מכח אברהם אביכם, ולכו אמרו לו שהצטיינתם במדותיו.

מאמר ד:

בענין זכות אבות

ידועה הגמרא במסכת שבת דף נה. בה נחלקו אם תמה זכות אבות ומאימתי תמה. ובתפילה שאנו מזכירים זכות אבות, הוא מפני שאף על פי שזכות אבות תמה, ברית אבות לא תמה, שהרי כתוב על זמן הגלות: "וזכרתי את בריתי יעקב" (ויקרא כ"ו, מ"ב). וכפי שמפרש רבנו תם בתוס' שבת (שם) אנו מתכוונים בתפילה, לברית אבות, וכך אנו אומרים בתפילת מוסף של ראש חודש: וברית אבות לבנים תזכור, ויש אומרים (אור זרוע ח"א סי' ק"ח בשם הר"ר יונתן) שאין זכות אבות עומדת מעצמה לאחר שתמה, אבל כשאנו מתפללים ומבקשים שתעמוד לנו אז לעולם אינה תמה. ובמדרש בויקרא רבא פ"ו וכן בירושלמי בסנהדרין פ"י ה"א מובא בשם יש אומרים שלא נחלקו האמוראים, אלא תמה לרשעים ולא תמה לצדיקים, ועל זה אנו סומכים להזכיר זכות אבות, כמובא במדרש שלעולם זכות אבות קיימת ע"י ר"י בתוס' שם וכ"ה בתיקוני זהר, כא.. והאבודרהם, (טור או"ח סי' קי"ג מפרש בנוסח התפלה: "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו", שמקודם אנו אומרים שזוכר חסדי אבות לבניהם לגאלם, ושוב מוסיפים שאף אם תמה זכות אבות מכל מקום "מביא גואל לבני בניהם למען שמו", על שם גואלנו למען שמך. מכל מקום, ברית אבות לא תמה שנאמר: "וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכר" (ויקרא כ"ו מ"ב). ומבאר הראי"ה קוק זצ"ל שזכות אבות היא דבר אנושי חינוכי, היינו השפעת החינוך מן האבות על הבנים. ואילו ברית אבות היא דבר אלקי, מוחלט, אבסולוטי; זה הטבע האלוקי הנמצא בנו מירושת אבות, שלא השתנה ולא ישתנה לנצח. ברית היא עניין אלקי שאין לו גרעון וסילוק בשום תנאי. וכך מסביר הרמב"ם בהלכות עבודה זרה א, ג' שזה שה' גאל אותנו ממצרים, לא היה בשל צדקותנו, שהרי היינו עובדי עבודה זרה, שקועים במ"ט שערי טומאה, אלא ה' גאלנו אך ורק מפני אהבתו אותנו, אהבה שאינה תלויה בדבר (אבות ה', כ')

מאמר ה:

בעניין תמה זכות אבות

וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור

א] פסוק זה נאמר בסוף התוכחה, לאחר הפסוקים המדברים אודות החורבן, ובפשיטות משמע שגם לאחר החורבן, עומדת להם לישראל זכות אבות. כך גם מורה הנוסח שתיקנו אנשי כנסת הגדולה בתפילת שמו"ע שאנו אומרים עד עצם היום הזה - "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם".

אומנם במס' שבת (נה ע"א) מבואר שלשמואל [ורב] תמה זכות אבות, [ובפירש"י כי וז"ל, שאין עוד זכות לאבות, שאכלוה, עכ"ל]. אלא דפליגי אימתי תמה אם מימות הושע בן בארי או מימות חזאל, יעו"ש, עכ"פ מבואר בגמ' דלא כמש"כ, ולפי"ז יש לתמוה על מה שאנו אומרים בתפילה "וזוכר חסדי אבות" בלשון הווה, שזה מורה שעדיין קיימת זכות אבות. אך באמת יעו"ש דהוה פלוגתא ור' יוחנן לא ס"ל כדשמואל, ועכ"פ אי כרב ושמואל א"כ לכאורה א"א לומר "וזוכר חסדי אבות".

וכן יעו' ב'ויקרא רבה' (לו-ו), עד מתי זכות אבות קיימת, ר' תנחומא אמר בשם ר' חייא בר מנחמא ואמרי לה ר' ברכיה בר חלבו בשם רבא בר זבדא עד יהואחז וכו', ר' יהושע ב"ל אמר עד אליהו וכו', שמואל אמר עד הושע, ר' יודן אמר עד חזקיה. ר' יודן ברבי בשם רבי ברכיה אמר, אם ראיתה זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטה, לך והטפל בחסדים וכו'. א"ר אחא לעולם זכות אבות קיימת, לעולם מזכירין ואומרין (דברים ד-לא) "כי א-ל רחום ה' אלקיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך" וגו', וגם כאן מבואר שענין זה שנוי במחלוקת.

ב] והמעין ברש"י בשבת שם (ד"ה ה' אלקי), יראה דהביאור בזה דאמנם זכות אבות תמה, אך ע"י רחמים שוב הוזכרה להם, דהיינו שזכות אבות מצ"ע תמה, ומידת הרחמים מצד עצמה גם לא הועילה, אך ע"י מידת הרחמים מתעוררת זכות אבות, וז"ל, ...מדקאמר היום יודע ותו לא מכלל דתמה, וע"י רחמים הוזכרה להם בימי חזאל, עכ"ל.

ג] ובתוס' שם (ד"ה ושמואל) כתבו ב' אופנים לבאר עניינן זה דלר"ת יש בהדל בין זכות אבות שבאמת תמה לברית אבות שהיא לא תמה, דהא כתיב "וזכרתי את בריתי יעקב", וזה נאמר אף לאחר הגלות, ואנן אין אנו מזכירין זכות אבות אלא הברית. והר"י כי לחלק, שדוקא לגבי הרשעים תמה זכות אבות אך לצדיקים לא תמה.

ד] ראיתי שרבנו יהודה ב"ר יקר כתב וז"ל, ותמוה למאן דאמר בשבת תמה זכות אבות, איך אנו אומרים בכל יום ב"ח ברכות "וזוכר חסדי אבות". ויש לומר דלכך אמרין מיד "ומביא גואל לבני בניהם", פירוש על דבר זה הוא זוכר חסדי אבות, שיוציאם מן הגלות על ידי [גואל] של משיח. וזה שאמר ב' דברים רבה' (עי' ספרי דברים א-ח) "לתת להם ולזרעם אחריהם", "לתת להם" אלו עולי מצרים, "ולזרעם" אלו עולי בבל, "אחריהם" לימות המשיח, ודבר זה מתנה לאבות.

וכן משמע מהטור (או"ח סי' קיג) שכתב וז"ל, "וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה", תקנו להזכיר חסדי אבות אצל הגאולה לומר שאף אם תמה זכות אבות גאולתנו לעולם קיימת, שהרי הבטיח בה בשמו הגדול, וכאשר שמו קיים לעולם ולעולמי עולמים כך גאולתנו לעולם קיימת, והכי פירושו זוכר חסדי אבות לבניהם לגאלם ואף אם תמה זכות אבות מביא גואל לבני בניהם למען שמו שהוא קיים, עכ"ל.

ה] והמהר"ל כי וז"ל, ... לפיכך לפי דברי הכל תמה זכות אבות קודם שחרב הבית, ואין הפירוש תמה זכות אבות רק לענין זה, כי קודם זה לא היה אפשר [להיות גולים מן הארץ] מפני זכות אבות ואי אפשר להשליכם מעל פניו שקרוב הוא זכות אבות, אבל מכאן ואילך אפשר להשליך אותם מעל אדמתם. אבל בודאי לפעמים הש"י עושה בשביל זכותם כאשר ראוי לפי הענין, רק קודם שתמה זכות אבות לא היה [אפשר] שיהיו גולים מעל אדמתם [כלל] שהיה זכות אבות עדיין, כך

יראה ונכון ופשוט הוא. כי אין לומר ח"ו כלל שלא יעשה בזכות אבות, ובוודאי ע"י תפילה פשיטא שאינה תמה זכות אבות שהרי כל תפילתנו היא להזכיר זכות אבות אלא ע"י תפילה לא תמה. ובלאו הכי נמי לא קשיא כי לא אמרנו רק לענין שאפשר שיהיו [גולים] משעה שתמה זכות. אבל בודאי הקב"ה זוכר זכות אבות לרחם ולעשות חסד, ולכך לא יקשה לך דהא רבי יוחנן קאמר לעיל תמה זכות והיה זה בשעת החורבן, דודאי דרך חנינה הקב"ה מזכיר זכות אבות וזהו תחון זכות אבות, עכ"ל.

1] והמשך חכמה כאן כתב וז"ל, וזוכר חסדי אבות, כי הענין, דבירושלמי דפרק חלק (ה"א, ולעיל הבאנו כן מהמדרש) אמרו אם ראית זכות אבות שתמה וזכות אמהות שתמה לכו והדבקו בחסד פירוש, דהמורה (ח"ג פ' נא) כתב דהאבות והאמהות היו כל פעולתם בגשמיות, להעמיד אומה שלמה דבוקה בה' ובידיעתו, יעו"ש, לכן כל הזוכה להחזיק תורה או להדריך בניו לת"ת יש לו זכות אבות שעושה מה שכיונו האבות ולזה כונו תוס' בשבת (נה ע"א, ד"ה ושמואל), דלצדיקים (ר"ל בד"ז שעסקו האבות) לא תמה זכות אבות, אבל אם רואה אדם שלא החזיק תורה וגם בניו רחוקים מה' ותורתו וזכות אבות תמה, ילך ויתדבק בחסד, וחסדי מאתך לא ימוש וכו'. ואם יבוא המקטרג לאמור הלא מדת [חסד] היא טבעית אצלו, שהן בני אברהם יצחק ויעקב, שעשו חסד רב, כיון שזוכר המקטרג זה, אז יאמר השם יתברך אם כן שפעלו אצלם החסד מאבותם, שוב יש להם זכות אבות, מה שהאבות עשו חסד מעצמם, ולזה הוא זוכר חסדי אבות, עכ"ל.

כוונת רבנו ז"ל, שאם אכן מחזיקים בדרכי האבות, הרי שאפשר למשוך את השפע מזכות האבות, אך אם לא עושים כמעשיהם הרי שקודם אותם דורות שהוזכרו היתה זכות אבות מצד עצמה גם אם לא עשו כמעשיהם, ולאחר שתמה זכות אבות, אפשר להמשיכה רק ע"י שממשיכים את דרכם

מאמר ו:

תפילה וזכות אבות

"ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" ופרש"י: עבודה שהיא בלב, וזו תפילה, שהתפילה קרויה עבודה. ובהמשך: "ונתתי מטר ארצכם בעת יורה ומלקוש", וכתב בעל הטורים: לומר שאין נענין על המטר אלא אם כן יכוונו להתפלל בכל לב.

יסוד זה נאמר כבר בספר בראשית: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ... כי לא המטיר ד' אלוקים על הארץ ואדם אין לעבוד את האדמה", ופרש"י: "מה טעם לא המטיר? לפי שאדם אִין לעבוד את האדמה, ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם, התפלל עליהם וירדו". תפילת האדם 'בכל לבבכם' היא כשאדם מביע ומכיר בצורך של אותו נושא שמתפלל עליו. ובמהר"ל ביגור אריה' כותב שם, שמכאן אנו לומדים שאסור לעשות טובה למי שלא מכיר בטובה, והדברים ידועים.

יסוד זה של תפילה שנסמך לעניין ירידת המטר, חוזר הן בספר בראשית והן בפרשתנו. ואכן גם בפרק י"א (פסוק י"ב), הדגישה התורה מעלת ארץ ישראל: "ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים". "ארץ אשר ד' אלוקים דורש אותה תמיד עיני ד' אלוקים בה" ודרשו חז"ל, שכל הגשמים בעולם יורדים מכוח הברכה של ארץ ישראל.

ובגמרא מסכת שבת (דף נ"ה): "תמה זכות אבות מימות הושע בן בארי. ויש אומרים מימות אליהו, ע"ש. ובתוס' שם בשם ר"ת מובא שזכות אבות תמה, אבל ברית אבות לא תמה. דהא כתיב "וזכרתי את בריתי יעקב..." ועל זה אנו סומכים להזכיר זכות אבות. אמנם זה שאנו מזכירים בתפילה ברית אבות, אף לאחר שתמה זכות אבות יש מן הראשונים שביארו בצורה שונה, עיין בספר אור זרוע הלכות תפילה בשם מורו רבי יונתן, דתמה זכות אבות, שאינה עומדת מעצמה, אבל כשאנו מתפללים שיעמוד לנו זכות אבות אינה תמה, וכוונתו לומר, שע"י צירוף הבקשה והתפילה, כשאדם מביע את רצונו ושאיפתו להיכלל בזכות האבות, אזי זכותם עומדת לו, וכאמור, שע"י פעולת התפילה, העבודה שבלב, היא כשאדם מזדהה ומשתף עצמו ומבין את הצורך של הדבר, ואת החיבור שיש לו עם האבות, ועומדת לו זכותם.

(וכיו"ב כתב הרמב"ן כי בחטא המרגלים לא ביקש עליהם משה לזכור עבורם זכות אבות, כי אותם אלה שאינם מזדהים עם א"י שניתנה לאבותינו, אין זכות אבות עומדת להם, ובזה מובן מ"ש בתפילה, "וזכרתי את בריתי יעקב... והארץ אזכור", כי זכות האבות קשורה עם זכירת ארץ ישראל).

ובגמ' מסכת בבא קמא (דף נ'): "מעשה בבתו של נחוניא חופר שיחין (ופרש"י: לעולי רגלים בדרכים שיהיה להם מים לשתות) שנפלה לבור והודיעו לרבי חנינא בן דוסא, ואמר להם שכבר עלתה, והסביר רבי חנינא שדבר שאותו צדיק מצטער בו יכשל בו זרעו? ואף על פי כן מת בנו של נחוניא בצמא, וביאר בשיטה מקובצת שם, שלבנו לא עמדה זכות צדקתו של האב, כי כשנפלה בתו רבי חנינא בן דוסא התפלל, וכשמצרפים זכות אבות עם תפילה זכה לו, מה שאין כן במקרה השני, שלא הזכירו זאת בתפילה, ועל כן לא עמדה לו. ועניין זה הוא יסוד גדול בתפילה על כל דבר ועניין, ומובא בשם רבי שמחה בונים מפשיסחא, שביאר את מה שכתוב שאדם צריך לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותיי אברהם ויצחק, שאין הכוונה שמעשינו יהיו ממש כמעשיהם, אלא מלשון נגיעה, שיהיה חיבור בין אבותינו לבין מעשינו. והקב"ה ברחמיו, ישמע לקול תפילתנו, וזכות אבות יגן עלינו ועל כל ישראל אמן ואמן.

מאמר ז:

הזכרת זכות אבות מצינו אצל יעקב אבינו והוא היה הראשון בזה ואמר (בראשית לב, ט): "אלקי אבי אברהם" וגו', ומפני מה היה ליעקב אבינו להזכיר זכות אבות אכן הענין הוא, יעקב אבינו, אעפ"י שהיתר. לו מעצמו אתערותא דלתתא, אך כיוון שהשתלשלות ישראל התחילה ממנו השתדל למצוא זכות קיום על כל הדורות הבאים, וכיוון שראה שיהיה דור יתום שלא תהיה לו אתעדל"ת, ואז אפסה חלילה כל תקוה, אמר: "אלקי אבי אברהם ואלקי אבי יצחק", מזכיר אני לפניך זכות אבות, אעפ"י שאתה "ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך", ויש לי מעצמי אתעדל"ת, ויש לי לסמוך על הבטחתך שבוודאי תקויים, והא דאני מצרף לזה גם זכות אבות הוא לא מפני ש"קטונתי מכל החסדים ומכל האמת", שאני במוחין דקטנות ואיני באמונה ובטחון שההבטחה תקויים, רק הסיבה היא שבעת שהבטחת לי היה "כי במקלי עברתי את הירדן", הייתי לעצמי, והיתה, לי אתעדל"ת מעצמי, אבל "ועתה הייתי לשני מחנות", עכשיו עלי לדאוג גם לבאים אחרי, ולכן אני מזכיר לפניך זכות אבות. ועוד מצינו בחז"ל, שיעקב אבינו, בעת ברחו מפני עשו אחיו, הזכיר זכות אבות. במד"ר (ריש פ' ויצא) דורש את הנאמר בתהלים (קכא, א): "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים", על יעקב אבינו בברחו מפני עשו, ומפרש המדרש: — "אל ההרים אל ההורים",

פי' האבות. והענין שהזכיר זכות אבות, הנה ידוע דמעשי אבות סימן לבנים, כדאיתא (בבר"ר ע, ו): "ושבתי בשלום אל בית אבי — ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי: נטל הקב"ה שיחתן של אבות ועשאן מפתח לגאולתן של בנים" וכו'. והנה, יעקב אבינו ע"ה ראה דכמו שהוא בורח עכשיו מעשו כך יבוא ח"ו עת שבניו יברחו מפני בניו של עשו, ואם לא תהיה להם אז אתערותא דלתתא כי אז אפסה כל תקוה ח"ו, לפיכך אמר "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים — אל תאמר ההרים אלא ההורים", היינו האבות; אני מזכיר לפניך היום זכות אבות, ואז אפילו כשיהיו בני בבחינת "מאין", שלא תהיה להם שום אתעדל"ת, בכל זאת "יבוא עזרי". וא"ת: איך יוכל לבוא עז ד' בלי אתעדל"ת? וע"כ באה התשובה: "עזרי מעם ד' עושה שמים וארץ", היינו כמו שבעת בריאת העולם היו כל מעשי הקב"ה רק באתעדל"ע, בלי שום אתעדל"ת, כן גם עכשיו נוכל להיוושע אף בלי אתדל"ת, שזכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד. ולכן אומרים בהילולא של צדיק: "זכותו תגן עלינו".

חלק ד: סיפורים / משלים

סיפור א:

אמר רבי אבין בשם רבי אחא, משל למלך שהפקיד לו אוהבו אצלו עשרה מרגליות, מת אוהבו והניח בת אחת, עמד המלך ונטלה לאשה ועשאה מטרונה, ונתן לה שלשלת אחת של י' מרגליות, ונתנה אותם בצוארה. לאחר ימים אבדה השלשלת, התחיל המלך מבקש להוציאה, אמר מגרשה אני מביתי אוציאה מאצלי. נכנס שושבינה אצל המלך והיה מפייסו ולא היה מלך נשמע לו, אלא היה אומר מגרשה אני מאצלי, אמר לו למה אדני המלך, אמר שנתתי לה י' מרגליות ואבדתן, אמר חי מרי המלך, אף על פי כן צריך אתה להתפייס ולרצותה, ולא היה המלך שומע לו, כיון שראה השושבין מה שבקש לעשות עמה ואינו מתרצה אלא מתריס ואומר אגרשנה אני, אמר לו בשביל י' מרגליות שאבדה אתה מבקש להוציאה, אין אתה יודע שאני יודע שהפקיד אביה אצלך י' מרגליות, יצא י' בי. כך כיון שעשו ישראל אותו מעשה היה האלקים כועס עליהם, התחיל אומר הקב"ה הרף ממני ואשמידם. אמר משה, רבון העולם, על מה אתה כועס על ישראל, אמר בשביל שבטלו עשרת הדברות, אמר לו יש להן מהיכן לפרוע, אמר לו מנין, אמר הזכר שנסיית אברהם בי נסיונות, ויצאו עשר בעשר, הוי זכור לאברהם ליצחק ולישראל.